

IŠKILŪS ŽEMAIČIAI

GYVENIMAS, PAŠVĖSTAS KRAŠTOTYRAI

JUOZAS AIDULIS

Matas Untulis – įdomi, savita, plataus aki-račio, miela asmenybė. Jis buvo pedagogas, juristas, publicistas, vertėjas, rašytojas, istorikas, kalbininkas, karštas ir nenuilstantis kraštotyrininkas. Ne svetimi jam buvo politikos ir visuomeniniai reikalai: būdamas pažangus, plačios erudicijos žmogus, jis domėjosi viskuo, ką teikė gyvenimo tikrovė

Matas Untulis. Nuotrauka iš RKIC archyvo

Matas Untulis, vidutinio valstiečio Juozo Untulio sūnus, gimė 1889 m. Rumšaičių k. (Ylakių valsčius, Mažeikių apskritis). 1900–1909 m. mokėsi Liepojos klasikinėje gimnazijoje, o vėliau – Kijevo universitete studijavo teisę. Jau anais laikais Matas Untulis domėjosi visuomeniniais reikalais, bendradarbiavo „Lietuvos ūkininke“. 1908 m. liepos 4 d. rašė „Litvos“ redaktoriui: „Norėčiau, ir ne aš vienas, kad tame laikraštyje nebūtų kovoje prieš socialistus“. 1912 m. Matas buvo apkaltintas tuo, kad priklausė Lietuvos socialdemokratų partijai. Dėl to buvo pašalintas iš universiteto. Vėliau jam buvo leista laikyti egzaminus universitete eksternu. Universitetą baigė 1915 m., gaudamas teisės mokslų kandidatą. Tačiau Matą Untulį – subtilų, jautrų žmogų – teisininko profesija ir karjera neviliojo: tepadirbęs porą dienų tardytoju, griežtai tų pareigų atsisakė ir perėjo į pedagoginį, publicistinį darbą.

1916 m. atskiru leidiniu pasirodo jo „Naudingo žmogaus gyvenimas“. Tais pačiais ir sekančiais metais jis mokytojauja pabėgėlių mokykloje Velikije Luki mieste, iš kur 1918 m. grįžta į Lietuvą ir dėsto lietuvių kalbą Telšių vidurinėje mokykloje.

Vilniuje gyvenusi politinė ir visuomeninė veikėja F. Grincevičiūtė yra pasakojusi, kad Matas Untulis 1918–1919 m. švietimo ir kultūros reikalais dažnai susiraši-

nėjęs su Vincu Kapsuku ir Zigmū Angariečiu.

1920 m. Matas paskiriamas Švenčionių gimnazijos direktoriumi. Jam buvo pavestos ir vasarinių kursų mokytojams vedėjo pareigos. Čia jis turėjo rūpintis mokytojų kadrais, mokyklų steigimu. 1923 m. Lenkijos valdžia nesuteikė jam pilietybės ir gimnazijos direktoriuminapatvirtina. Apie tai jis rašė „Ryto“ draugijos pirminkui: „Tiesa, administracinio skyriaus viršininkas p. Ževuski pažadėjo man suteikti obyvatelstvo (pilietybę – J. A.), jeigu negaus iš starostos Niekrašio blogos opinijos, o Niekrašius įtaria mane rašius apie karvės likeriu girdymą“. Išstremtas į Lietuvą, 1924–1926 m. dirbo Palangos vidurinės mokyklos direktoriumi. Apie tuos laikus ir savo mokytoją M. Untulį labai šiltai atsiliepia rašytojas Jonas Šimkus savo autobiografijoje.

Matas Untulis mylėjo pažangų jaunimą („Jaunimas – tai gyvenimo poezija“ – sakydavo jis), skatino jį dirbti, imtis rašytojo plunksnos. Savo laiškuose J. Šimkus kreipdavosi į jį švelniais žodžiais: „Brangusis mano mokytojau!“, „Gerasis“ ir panašiai. 1927 m. M. Untulis suteikęs J. Šimkui daugiau kaip 500 litų „neprocentinės paskolos“ jo pirmajam eilėraščių rinkiniui „Už durų“ „išleisti į svetą“. („Viršelyje pažymėjau, kad išleido M. Untulis“, – rašė J. Šimkus). Vėliau, jau naujo literatūrinio sąjūdžio metu, Matas paklausdavęs J. Šimkaus, ar jis

nekrypsta į dešinę, būgštavęs, kad į „Trečią frontą“ neprasikverbtų pornografija, pageidavęs, kad žurnale būtų kronikos skyrius. „Mes („Trečiosios rašytojų generacijos“ aktyvistai – J. A.) – rašė J. Šimkus Matui – norime Lietuvai duoti naują literatūros kryptį (...), sukurti aktingą ir kiek galima tobulesnę literatūrą“. Ir, baigdamas laišką, pridėjo, kad P. Cvirka patenkintas Mato komplimentais ir „tau dėkodamas už juos siunčia visą glėbį aktyvistiškų ir širdingų linkėjimų“). 1927 m. Matas Untulis buvo perkeltas toms pačioms pareigoms į Ylakių vidurinę mokyklą. Greit Matas susipyko su švietimo valdžia ir švietimo ministro nurodymu iš direktoriaus pareigų buvo atleistas „už atsisakymą vykdyti valdžios parėdymą“, už ateizmą. 1927 m. išspausdintas M. Untulio enciklopedinio pobūdžio žodynas „Aš viską žinau. Skaityk mane. Visiems reikalingas žodynas“. Rodos, 1928 m. rudenį Matas Untulis sugrįžo gyventi į Vilnių.

Matas Untulis nuo pat jaunystės domėjosi lietuvių liaudies kūryba, kraštotyra, kalbos dalykais. Jau 1910 m. jis įteikė Lietuvių mokslo draugijai (įsteigta 1907 m.) pirmuosius savo tautosakos ir kraštotyros užrašus. Sugrįžęs į Vilnių, M. Untulis daugiausia dirbo kaip publicistas ir vertėjas. 1929 m. Kaune išspausdintas jo išverstas E. Voinič romaną „Gylis“. 1930 m. išspausdintas jo darbas (lenkų kalba), pavadintas „Polacy jestermy

czy spolszczeni Litwini. Odpowiedź uczonych polskich“ (leidinys konfiskuotas).

M. Untulį tuo laikotarpiu dažniausiai buvo galima sutikti dirbantį Lietuvių mokslo draugijos skaitykloje, redakcijose, bibliotekose. Jis domėjosi senais lietuvių ir lenkų literatūros bei istorijos leidiniais, užsienio lietuvių spauda, studijavo V. Kapsuko ir Z. Angariečio darbus, marksizmo-leninizmo klasikų veikalus ir kt. 1931 m. Čikagoje išspausdinta jo spaudai parengta 56 puslapių apimties brošiūra „Kodėl prarastas Vilnius?“

1929 m. balandžio 3 d. M. Untulis parašė pareiškimą: „Šiuomi pareiškiu noro stoti į Lietuvių Mokslo D-ją nariu“. Jis į šią draugiją priimtas tų pačių metų balandžio 7 dieną. 1929–1936 m. laikotarpiu M. Untulis vilniečiams labiausiai buvo žinomas kaip tautosakos ir medžiagos lietuvių kalbos žodynui rinkėjas ir rinkimo organizatorius, kraštotyrininkas bei Lietuvių mokslo draugijos muziejaus turtų gausintojas.

Atrodo, kad M. Untulis bus pakišęs mintį Lietuvių mokslo draugijos valdybai 1929 m. kovo 19 d. priimti nutarimą „įsteigti d-ro Jono Basanavičiaus vardo fondą aukštuosius mokslus einančiai lietuvių jaunomenei, ypač tiems, kurie darbuosis Lietuvos istorijos, archeologijos ir etnografijos srity“.

(Nukelta į 24 p.)

Žemaitija Danutės Mukienės nuotrauka

(Atkelta iš 23 p.)

Tų pačių metų gruodžio 28–30 dienomis Lietuvos mokytojų sąjungos pasiūlymu buvo suorganizuoti „Folkloro rinkimo mokslo kursai“ Vilniuje. Lankytojų buvę pirmąją dieną 12, antrąją –14, trečiąją –17. Tačiau Lietuvos mokslo draugijos 1930 m. lapkričio mėn. 1 d. visuotiniame susirinkime valdybos pirmininkas M. Šikšnys nusiskundė: „Buvo tikėtasi, kad bent klausiusieji paskaitų asmenys imsis rinkti folkloro medžiagą, bet iki šiol nieko neatsiuntė“.

1931 m. birželio 7 d. Lietuvos mokslo draugijos valdyba, norėdama paskatinti tautosakos rinkimą, nutarė: „Skirti 1000 zl. tautosakos reikalams: premijoms už gausnesnius ir geresnius rinkinius, rinkimo išlaidoms.“ Birželio 24 d. valdyba nutarė paskelbti M. Untulio sudarytą atsišaukimą folkloro medžiagos rinkimo reikalui. Tų pačių metų Lietuvos mokslo draugijos valdyba nutarė: „Nuo spalio mėn. 15 d. projektuojama skirti komisiją folkloro medžiagai įvertinti ir paraginti visuomenę, kad skubėtų siųsti folkloro medžiagą. Komisijos sąstatan išrinkta P. Karazija, S. Matjošaitis, d-ras J. Šlapelis, B. Untulis; be to, dar nutarta kooptuoti p. M. Untulis“.

Tų pačių metų gruodžio mėn. premijoms išleista vos 186 zlotai – 14 asmenų. 1932 m. susirūpinta ir muzikos užrašinėjimo technikos (fonografo, melofono, parafono) remontu; buvo pavesta Lietuvos mokslo draugijos valdybai ieškoti lėšų „Melodijoms užrašinėti radijo stoty, jei atsirastų tinkamų dainininkų“. Vienam kitam buvo išduotas avansas eksponatams nupirkti, o taip pat dainininkams atveždinti į Vilnių.

Visas organizacinis, propagandinis, lėšų ieškojimo darbas atiteko M. Untuliui. Tuo reikalui jis susirašinėjo su prof. J. Balčikoniu. Jau 1930 m. M. Untulis buvo dažnas svečias Vytauto Didžiojo gimnazijoje, kur atėdavęs pas moksleivius „kortelių pasitikrinti“, juos paraginti domėtis lietuvių liaudies kūryba, rinkti medžiagą žodynui.

1931 m. Lietuvos mokslo draugija paskelbė atsišau-

kimą į Vilniaus krašto lietuvių visuomenę, kuriame rašė, kad „Tautosakos rinkimas yra pirmiausias ir skubiausias Vilniaus krašto lietuvių reikalas“.

„1931 m. keletą moksleivių „už politiką“ išmetė iš bendrabučio. Broliai Untuliai – Matas ir Bronius, Vytauto Didžiojo gimnazijos istorijos ir lotynų kalbos mokytojas, – man ir K. Mackoniui nemokamai suteikė kambarį, kur ir apsigyvenome.“

1932 m. pradžioje už pagrindinę revoliucinę veiklą buvo areštuoti keli Vytauto Didžiojo gimnazijos mokiniai ir studentai. Gegužės mėnesį broliai Untuliai įnešė piniginių užstatą, ir mane iš kalėjimo paleidžia. Toliau renku tautosaką. Rudenėjant susergu kojos flagmonija. Untuliai mane slaugė ir maitino. Kojai sveikstant, Matas atvesdavo gimnazijos mokinius, kad jie man papasakotų motinų pasakų, dainų, savo atostogų įspūdžius, o aš, išgirdęs tinkamą žodį, posakį, įrašydavau į korteles, pamokydavau, „kaip rinkelioti iš liaudies kalbos žodelius lietuvių k. žodynui“. Pasveikęs daugiausiai buvę tėviškėje, aplankau Palūšę, Paringį ir kt. vietas. Finansuoja Matas.

1933 m. birželio 11 d. įvyko visuotinis Lietuvos mokslo draugijos susirinkimas. Valdybos pirmininkas M. Šikšnys pažymėjo, kad draugija visą savo 26 metų gyvavimo laiką renka liaudies žodžio kūrybą, o nuo 1932 m. visuotinio susirinkimo ypatingai į šį reikalą pradėjo dėmesį kreipti. Taip pat pranešė, kad žodžio kūrybos medžiagą atsiuntė 71 asmuo, iš jų 19 ūkininkų ir trys buvę gimnazijos mokiniai ir kad „atsirado Vilniuje nuolatinis, nenuilstąs to darbo skatintojas ir talkininkas p. Matas Untulis ir didele dalimi jo dėka šis darbas nuolat spartėja“.

Po „pirmojo lietuvių studentų ir moksleivių komunistų teismo Vilniuje“ (1933 m. gegužės 12–13 d.), aš ir dalis mano draugų buvo išteisinti, tačiau paliko „amoralūs ir politiškai nepatikimi“. Broliai Untuliai remia materialiai ir į darbą įkinko ne tik mane, bet ir kitus pagrindininkus: J. Jurgą, K. Mackonį, K. Jonį, I. Mackevičiūtę, K. Žaldoką, Br. Sabuką, A. Karužą ir kt. Pasi-darau nuolatinio tautosakos rinkėju ir rinkimo organiza-

Palangos pajūris
Danutės Mukienės nuotrauka

torium.

Prasidėjo rimtas, labai įdomus tautosakos rinkimo darbas. Pastovūs tautosakos rinkėjai (J. Jurga, K. Mackonis, K. Žaldokas, K. Jonys, A. Griška, I. Mackevičiūtė ir kt.) apkeliauja daug kaimų, daug vietovių. Buvau jau prakutęs tautosakos rinkėjas. To darbo išmokino mane neužmirštamasis mano mokytojas Matas Untulis, kurį rašytojas J. Šimkus pavadino „pačiu karščiausiu lietuviško žodžio brangintoju“. Jis išmokė mane įsiklausyti į liaudies nuostabią kalbą, pajusti jos skambėjimą.

Ir M. Untulis buvo patenkintas: medžiaga iš visų Vilniaus krašto kampelių plaukė į Vilnių, į jo rankas. Skaitydamas mūsų laiškus apie nuostabius kaimo žmones, puikiąsias dainininkes ir pasakotojus, jis užsidegavo ir neduodavo ramybės: „Rašykite! Ieškokite Žemaitės! Kas žino, kokie talentai glūdi liaudyje!“

Nuo 1933 m. birželio 15 d. Matas Untulis, jau Lietuvos mokslo draugijos valdybos narys, ėjo folkloro rinkimo vedėjo pareigas.

Dirbo jis nuoširdžiai, iš širdies ir meilės tam darbui įtraukdamas į tautosakos rinkimą vis daugiau žmonių. Lietuvos mokslo draugijos valdyba buvo priversta priimti „nepaprastą“ nutarimą: „Studentus filologus ir kitus folkloro mėgėjus nutarta kviešti per Laikinąjį Vilniaus lietuvių komitetą rinkti vasaros atostogų metu tautosaką ir tautodailę ir pavesta p. M. Untuliui suteikti rinkėjams praktiškų nurodymų“. O sekančiame valdybos posėdyje buvo „priimta domėn p. Untulio pranešimas, kad 15 studentų pasižadėjo vasaros atostogų metu rinkti tautosaką ir tautodailę. Naujiems tautosakos ir tautodailės rinkėjams suteikta praktiškų nurodymų“.

Tautosakos rinkėjų finansavimas nebuvo tikras ir reguliarus. Ypač mes, „pastovūs rinkėjai“, dažnai atsidurdavome bėdoj: nei pinigų, nei maisto. Bombarduodavome Untulį. Untulio kantrybė būdavo nepaprasta. Pats neturėdamas pinigų, pasitardamas su broliu, ištraukdavo paskutines savo santaupas, pasiūsdavo „alkiui nuraminti“, pradžiugindavo. Ir tautosakos, medžiagos žodynui rinkimo darbas ėjo. 1934 m. gegužės 26–27 d. LMD visuotiniame susirinkime Valdybos pirmininkas M. Šikšnys pareiškė, kad „dėl valdybos nario Mato Untulio pastangų šios kadencijos valdyba galėjusi sparčiai pavaryti folkloro rinkimo darbą“ ir kad „tam reikalui draugija tegalėjusi išskirti iš savo kasos 400 auks.“

Kartais netekęs kantrybės ir išgirdęs, kad Vilniaus Laikinojo komiteto pirmininko „geras ūpas“, Matas Untulis vilkdavo jam „pasikaustęs“ tautosakos rinkinius, „gal iškaulysias avanso“. Pirmininkas „manieringai ir kilniaširdiškai“ pasverdavo ant rankos nešulį ir: „Tai saikai, tautosaka... Tai kiek gi čia galėtų būti kilogramų?“ – paklausdavo. Matas burbtelėdavo. „Tai kiek verta, saikys?“ – vėl klausia pirmininkas. Ir jei pirmininkui pasa-

Telšių vyskupijos kurija. Danutės Mukienės nuotrauka

kydavo didesnę sumą, negu jam regėdavosi, įdrėksdavo Matui: „Tai kad pas tavo tautosaką daugiausiai bolševikai renka...“ O Matas, toks sausas ir nedidukas, kuprotas, įsisprendęs kiek į šoną, drebindamas pensnė, drąsiai stovėdavo prieš augalotą ir storą pirmininką, plėšydavosi, derėdavosi. Kadangi M. Untulis būdavo neperkalbamas, o pirmininkas „būdavo gero ūpo“, – išmesdavo pastarasai jam pinigą atsiskaitytinai. Bet atsitikdavo ir kitaip: Matas sugrįždavo namo ir be paukštės ir be plunksnų – nieko nepešęs.

Daug organizacinio darbo turėdavo anuo metu Matas Untulis: kiekvienam rinkėjui atsakyk, medžiagą priimk, peržiūrėk, įvertink, išsiųsk avanso, parašyk straipsnelį į spaudą; įvairiais keliais pasiųsk medžiagą į Kauną ir t. t. Būdavo atsitikimų, kad siuntiniai kelyje prapuldavo, policija atimdavusi pasienyje. Tuomet Untuliui dar didesnio rūpesčio: vaikščiok „kalvarijas“ vaivadijoje, starostijoje. Dažnai pasisekdavo konfiskuotus siuntinius atgauti. Tada Matas, pasimygęs pažastyje čiugžmą tautosakos, žingsniuodavo šypsodamasis!

Norėdamas sudaryti geresnes tautosakos rinkimo sąlygas, Matas Untulis 1934 m. vasario 4 d. įteikė Lietuvos mokslo draugijos valdybai tokio turinio pareiškimą:

„Per trejus metus berinkdamas tautosaką Vilniaus krašte, esu įsigijęs šiojį tokį patyrimą, todėl laikau reikalingu pateikti Valdybai raštu mano patyrimų rezultatus.“

I. Žodyno medžiagos rinkimo I periodas yra baigtas. Mokiniai, ir kaip raginami ir avansais viliojami, nieko vertesnio neįstengia beužrašyti, nes jau davė viską, ką keistesnio beatsiminė, ar iš tėvų nugirdo.

(Nukelta į 26 p.)

(Atkelta iš 25 p.)

Tokiu atsimintiniu būdu (kad ir netobulu) buvo surinkta Žodyno Redakcijai apie 6 000 kortelių. Jau nuo 1933 m. vasaros atostogų rinkimas bedavė vos 1 000 kortelių, o kalėdinis tarpas (1933–1934 mokslo metai) nedavė nė 500. Todėl ir sakau, jog pasibaigė I rinkimo periodas: tautosaka yra paviršiais aprinkta, bet toli gražu nesurinkta.

II. Žodynui medžiagos dzūkuose yra labai daug (...). Iš to darau išvadą, kad dabar turėtų prasidėti II rinkimo periodas, jau ne „atsitiktinai“, bet „ieškomasis“, organizuotinis periodas. LMD pasamdytieji rinkėjai turėtų ieškoti tautosakos šaltinių, dar neišsekusių, o radę kur pasakingą-dainingą asmenį, visą jo kūrybą užrašyti (...).

Ieškojimo darbas nėra lengvas. Tą darbą yra išmokę dirbti keli buvę mokiniai (čia išvardina mano, K. Mackonio, A. Griškos ir J. Petrausko pavardes). Iš tų keturių trys yra pareiškę norą rinkti rinkikus, t. y. dirbti provincijoje organizacinį darbą, jei gaus po 2 auksiniu maistpinigių. Vadinas, iš LMD kasos „Žodynui“ medžiagos rinkimo organizavimui reiktų skirti po 200 auks. mėnesiui (per 1934 metus)“.

Koks šio pareiškimo likimas, sunku pasakyti. Matas Untulis, reikalui nepagerėjus, ryžtasi dar vienam žygiui: 1935 m. balandžio 3 d. rašo Lietuvių mokslo draugijos valdybos pirmininkui dar vieną pareiškimą:

„Prašau manęs nelaikyti valdybos nariu. (Toliau pateikia vieną iš priežasčių). Visados maniau, kad LMD pirmiausias reikalas yra senienų ir tautosakos rinkimo organizavimas. Kadangi man valdyboj esant, nepavyko nieko šiose srityse padaryti, jausdamas savo bejėgiškumą, užleidžiu vietą tinkamesniam kandidatui“. Pasirašo: M. Untulis ir ant „n“ uždeda riestinį kirtį.

M. Untulis, išėjęs iš valdybos, savo darbo nemetė.

Įdomus ir svarbus M. Untulio „Pareiškimas dėl atsiminimų rašydinimo“ įteiktas Lietuvių mokslo draugijos valdybai tų pačių metų gegužės 20 dieną. Tame pareiškime jis rašė:

„LMD, besirūpindama konservavimu viso, kas liečia Vilniaus praeitį, turėtų atkreipti savo akį į memuarų rašymą, teisingiau sakant – rašydinimą (išvardija keletą „istoriškų Vilniuje asmenų“ – skalbyklos laikytoją Valiulių, Fil. Grincevičiūtę ir kt.) ir pridėdą: „Yra dar asmenų, nemokančių rašyti; pas tokius nusiųsti, kad ir ne stenografus, tai bent raštininkus mūsų veteranų atsiminimams rašyti“.

Viena bėda ne bėda. Matas turėjo ir kitų bėdų. 1936 metai – sustiprėjusio lietuvių persekiojimo metai. Policija pasidarė įkyri. Persekiojamos lietuviškos įstaigos. Varžomas tautosakos rinkimas, baudžiami tautosakos pateikėjai. Apie tuos persekiojimus rašė ir vietinė spauda Vilnius. Danutės Mukienės nuotraukos

(„Vilniaus žodis“, 1936 m. kovo 11 d.). 1936 m. ištremiamas iš Vilniaus krašto į Lietuvą ir Matas Untulis.

Atsidūręs Kaune, Matas būna kurį laiką be darbo, kenčia vargą ir badą, suserga, patenka TBC (tuberkuliozės) ligoninėn. Po kurio laiko ir vėl pradeda vaikščiojamą žodžių rinkimą Žemaičiuose. Po 1940 m. liepos 21 d. Matas atsiduria „pensininkų nusipelnusiųjų kategorijoje“. Per Antrąjį pasaulinį karą gyvena daugiausiai Vabalių kaime (Ylakių valsčius), kur renka tautosaką ir medžiagą žodynui. Tą patį darbą dirba ir po karo: nuo 1945 m. spalio 1 d. jis – Mokslų akademijos Lietuvių kalbos instituto mokslinis bendradarbis su darbo vieta Žemaičiuose.

M. Untulis buvo ne tik didelis kraštotyrininkas, bet ir puikus to darbo organizatorius, propagandistas. Jis mokėjo burti kraštotyrininkus darbui, uždegti juos. Tam tikslui naudodavo įvairias priemones: organizuodavo tautosakos rinkimo konkursus ir skelbdavo konkursų rezultatus, mylėjo tautosakos rinkėjus, juos gerbė, kėlė jų autoritetą, reikalui esant, gynė juos, kovojo prieš jų darbo nuasmeninimą.

Skelbdavo vietinėje spaudoje:

1. Geriausių pasakų, dainų, liaudies kūrybos pavyzdžių, k. a.: „Smalinis arkliukas“ –Gervėčių pasaka; „Lygioj lankelėj“ su priedu „Tokių ir dar gražesnių dainų šią vasarą išdainavo į fonografą Pamerkio sodžiaus (Valkinyko par.) dainininkas Mykolas Matkevičius“; „Ant aukšto kalnelio“ su priedu „Šią dainelę užrašė rusų profesorai Fortunatov ir Šachmatov 1871 metais“; „Iš šių dienų liaudies kūrybos“ su redakcine pastaba „Šis kūrinys yra 78 m. senio Jono Kalmatavičiaus, Miečionių k., Mielagėnų parapijos gyventojas“.

2. Tautosakos, žodžių bei muziejinių eksponatų rinkėjams padėkas, jų darbų apžvalgą.

3. Rašydavo konkrečius, pamokančius, įdomiais pavyzdžiais peraustus straipsnius, informacijas, skelbimus, atsišaukimus: „Kaip surašinėti vietų vardus“; „Melodijų rinkimas jau pradėtas“, „Tautosakos rinkimui eina paskutinė valanda“, „Apie kalbos faktų užrašėjimą“, „Kaip dirbama kultūros darbas“ ir kt. Straipsnelyje „Kas nesirūpina tautos galybe?“ Matas rašė, kad „Lietuvių kalbos žodyno redaktorius J. Balčikonis 1932 m. yra gavęs iš Vilniaus gimnazistų apie 5 000 tinkamų žodynui posakių; redaktorius rašo jiems, esą: „Labai malonu, kad rinkėjų tarpe yra III ir II klasės mokinukų, tik gaila, kad

nematyti, rodos, studentų“ Iš tų žodžių matome, – sako M. Untulis, – kad Lietuvoje branginamas tautosakos rinkimas ir kaip mažai rūpinasi tuo dalyku Vilniaus studentai, nes iš 100 vos du studentai terenka žodynui medžiagą, o iš 200 mokytojų tik vienas yra užrašęs 4 (keturis) žodžius Švenčionių parapijoje“. Ir pasta-

boje: „Šios žinėlės autorius lietuviškų žodžių rinkimo klausimu duoda nurodymų savo bute: Suvalska 7–6, kasdien 15–16 val.“ Kai kuriais atžvilgiais įdomus straipsnelis „Jauniesiems darbas“ („Vilniaus žodis“, 1935-10-21). Jame M. Untulis rašė: „Kiekvieno mokančio lietuviškai yra pareiga padėti išgelbėti nuo pražuvimo senųjų žmonių težinomus dalykus. Tą pareigos darbą gali dirbti vaikai ir suaugę – reikia tik mokėti rašyti. Reikia kiekvieną senesnę iškvosti ir surašyti, nieko nekeičiant, viską, ką papasakojo senieji žmonės apie senybos laikus. Pradėti reikia nuo vietos vardų surašymo (paaiškinti, iš ko tas vardas kilęs). Paskiau surašyti, ką seniai pasakoja apie savo šeimos, savo sodžiaus, parapijos praeitį. Jei šeima nežino įdomesnių dalykų apie savo praeitį, rašykite apie praeitį jūsų kaimynų, giminių, pažįstamų. Rašyti reikia ne tik senių utarkas, paniūkas, poringes, bet ir jaunųjų rūpimus dalykus, tik rašykite tais žodžiais, kuriais kalbate savo pirkioj. Aprašykite, kaip vargo ir vargsta lietuviai namie ir svetur (Latvijoje, Amerikoje), dvaruose ir klebonijose, teismuose ar starostijose. Kaip vargo po rusais, po germanais ir po kitokiais ponais. Žodžiu sakant, ką norit, tą rašykit, tik rašykit senoviškai, ne gramatiškai, vartokit kuo daugiau senoviškų žodžių ir posakių“.

Skelbdavo geriausių dainininkių nuotraukas, pateikdamas apie jas žinių, jų sudainuotų dainų skaičių („Gabi dainininkė“ – apie Kotryną Sidziniauskaitę iš Kabelių ir kt.).

Paskelbdavo spaudoje, kur yra liaudies muzikos užrašinėtojai (pvz., J. Jurga ir kt.), ragino žmones, kad jie nuėję sudainuotų jam dainų ir kt.

Tautosakininkus ragindavo rašyti savo įspūdžius, kalbėti susirinkimuose, studijuoti kai kurias etnografines temas, kaupti joms medžiagą ir kt.

Šios ir kitos priemonės skatino tautosakos rinkėjus darbui, mokė juos pažinti savo kraštą, gerbti darbo žmogų, žinoti jų buitį, praeitį, jų ateities godas. Jis buvo plataus užmojo kraštotyrininkas, subūręs ir išauklėjęs nemažą būrį kraštotyros darbo entuziastų. Tik M. Untulio rūpesčiu pasirodė P. Bieliausko „Varguolių dainos“, nemaža melodijų surinko A. Karužas, A. Zakaras, J. Sinius, L. Bielinis ir visų daugiausia, daugiau kaip 3 000 vienetų, – J. Jurga. Dėkingi turime būti M. Untuliui, kad ne vieno jaunojo vilniečio poeto eilės pasipuošė gražiomis liaudies metaforomis, palyginimais, posakiais. Ne tik A. Žukauskui, bet ir kitiems poetams ir rašytojams įteikdavo išrašęs į lapelius gražius liaudies posakius, sakydamas: „Gal Tamsta savo kūryboje panaudosis...“

Sunku būtų nusakyti M. Untulio nuopelnus, jo palikimą. Jo naudingi patarimai, pasiūlymai, mintys, gražūs išsireiškimai susigėrė kitų pažiūrose, darbuose, sumanymuose, užsiliko žmonių atmintyje, spaudoje, archy-

(Nukelta į 28 p.)

(Atkelta iš 27 p.)

vuose, pačiame žmoguje.

Matas Untulis paliko mums ir būsimoms kartoms iš pirmo žvilgsnio, atrodytų, gal negausų, tačiau didelį ir brangų palikimą.

Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institute liko keletas jo rankraščių:

„Poniškoji Lietuva“ (114 p.), kurio I skyrius pavadintas „Ponų egoizmas žudo Lietuvą“ ir II skyrius – „Kunigų egoizmas žudo Lietuvą“.

Storokas 4 veiksmy komedijos „Nei vainikėlio, nei bernužėlio“ rankraštis.

Istorinė studija „Lenkija ir Pilsudskis“.

Žalios spalvos sąsiuvinis, kurio viršelio pradžioje užrašyta: „Tegul Žemaičių žemė linksmiasi“ ir žemiau: „Ką sukūrė mokytiniai inteligentai“, ir dar žemiau – pagrindinis pavadinimas – „Sendurnystė arba Melas be saiko“. Tai ateistinis rašinys, ištraukos iš šventųjų raštų, evangelijų, „žyvatų“, „leventorių“, „spasabų“, „Balso širdies“ (1790), šventagiesmių, „miš–knygių“ (1800) ir kt. Pvz., „Svietiškoji Muzika labai pavojings daikts, kadangi Velnias tąja labai miel pasinaudoti žino...“ (Ižvilgei į Karalyste Malones, 1891).

Liko nemaža iškarpų iškarpėlių iš laikraščių, žurnalų, kortelių-užrašėlių (pvz., „Tūkstantis dvarininkų Vilniaus vaivadijoj valdo 46 % visų žemių – drauge 559 tūkst. ha“; „1884 m. vienas Vilniaus apskrities valstietis užsodino 1 dešimtinę pušimis. Tais pat metais kunigaikštis Vitgenšteinas pardavė žydams didžius plotus miško po 50 kap. už pušį“ ir prierasas – „Katrais jųdviejų barbaras?“).

Liko nemaža laiškų iš susirašinėjimo spaudos, tautosakos ir medžiagos žodynui rinkimo klausimais, pora laiškų J.o Šimkaus ir kt. Tik dėl Mato kruopštumo, o taip pat Lietuvių mokslo draugijos ilgamečio darbuotojo P. Razmuko rūpestingumo išliko nemaža 1932–1936 m. Vilniaus krašto tautosakos rinkėjų laiškų, kurie parodo tautosakos bei žodyno medžiagos Vilniaus krašte rinkimo sąlygas, sunkumus.

Paliko laiškų Krikonių k. vaikinių ir merginų, 1935 m. išvykusių darbams į Latviją, kur skundžiasi, „kaip šeimi-

ninkė mokė šienaut moterį su lazda“. „Ir einu, ir verkiu, ir krintu – rašė darbininkė B. Tumėnaitė, – ale prašau, Cėtute, ir Lionyte, niekam neuturkit, kad mum bloga“.

M. Untulis buvo ir publicistas. Nemažai straipsnių, straipsnelių Lietuvos, Amerikos ir kt. laikraščiuose laukia savo bibliografo, o gal ir įvertinimo. Matas Untulis parengė spaudai S. Daukanto „Žemaičių pasakas“ (1941), „Valsčiaus ponai. Vieno veiksmo komedija su juokais ir dainomis“ (1938), ateistinę studiją „Nuo Perkūno iki bazilikos“ (1938), išvertė N. Gogolio „Komedijas“ (1947), „Rusų vienaveiksmes pjeses“ (1947), V. Grosmano „Stepaną Kolčiuginą“ (1950), „Ukrainiečių noveles“ (1953), padėjo savo broliui Broniui sudaryti „Lietuvių kalbos vadovėlių kitataučiams“ (1940) ir kt. 1932 m. Vilniuje jis išleido savo lėšomis dailininko V. Drėmos spalvotą atviruką „Vilniaus krašto lietuvių gyvenamos vietovės“.

M. Untulis, 1947 m. rašydamas savo autobiografiją, kadru įskaitos lapo skiltyje „Pagrindinė specialybė“ pažymėjo: tautosakos rinkimas. Darbo stažas 13 metų. M. Untulis kaip tautosakos rinkėjas paliko mums: apie 80 000 žodyninės medžiagos kortelių ir daugiau kaip 5 000 surašytų įvairių tautosakos žanrų vienetų, o kaip muziejininkas – ne vieną šimtą vertingiausių lietuvių materialinės kultūros eksponatų. Tai didelis, milžiniškas palikimas, kuris laukia savo įvertinimo, atskiro mokslinio darbo, monografijos.

Ir prie viso to pridėjus visų tautosakos rinkėjų, kuriuos jis paskatino, įjungė į kraštotyrininkų būrį, darbus – jo, kaip kraštotyrininko, nuopelnai žymiai padidėja. Maža to. Matas Untulis, įjungdamas į kraštotyros darbą Vilniaus pažangų jaunimą, jiems padėdamas, didžiai pasitarnavo Vilniaus krašto valstiečių revoliuciniam judėjimui.

„Išėjo lietuviškų žodžių rinkti ir nebegrįžo. Kažkur Žemaitijoje kažkokie plėšikai nudobė žmogų, iš kaimo į kaimą beeinantį. Rado 700 rublių – pasiėmė. Rado mažų lapelių krūvą, lietuviškų žodžių prirašytą – išbars-tė. Šit ir viskas“.

Taip rašė savo autobiografijoje-atsiminimuose rašytojas J. Šimkus.

Vilnius. Danutės Mukienės nuotraukos

Ne visiškai aiškios Mato Untulio žuvimo aplinkybių smulkmenos. Bet aišku, kad jį, berenkant tautosaką ir medžiagą žodynui iš buvusio „Paryžiaus komunos“ kolūkio senųjų kolūkiečių, sučiupo ir nužudė Jonušo Antano, Kazio sūnaus („Vilko“) būrio nariai Lelėnų kaimo (Endriejavo apylinkės) ribose 1952 m. rugsėjo mėnesį. Prieš mirtį Untulis žmogžudžių prašęs, „kad nevestų jo į mišką, kad sušaudytų jį ant kelio, kad žmonės galėtų rasti jo lavoną ir palaidoti“.

„Tuo metu niekas nežinojo, net mažyčio nekrologo neparašė“ (J. Šimkus).

Taip... Nepalydėjome jo, tokio brangaus, žmogiško ir mielo, į paskutinę poilsio vietą, nepaklojome ant geltono kauburėlio pagarbos ir padėkos gėlėlės, netarėm sielvartingo atsisveikinimo žodžio, tik išgirdę apie jo begaliniai tragišką mirtį, aiktelėjome iš nuostabos ir skausmo.

Matas Untulis – šviesus žmogus, karštas savo krašto patriotas. Jis be galo džiaugėsi pirmaisiais pokario meto laimėjimais, kai iš kaimų ir miestų į mokyklas suplaukė marios jaunimo, kai į Vilnių buvo perkeltas Operos ir baleto teatras, kai pirmą kartą pasirodė Liaudies dainų ir šokių ansamblis, saviveiklos, kai suskambėjo salėse pirmieji koncertų akordai, kai pradėjo kilti pirmieji gyvenamųjų namų ir fabričių pastoliai. Jis džiaugėsi, bet ir sielojosi dėl kai kurių klaidų ir nesėkmių, kurių anuomet būta. [...]

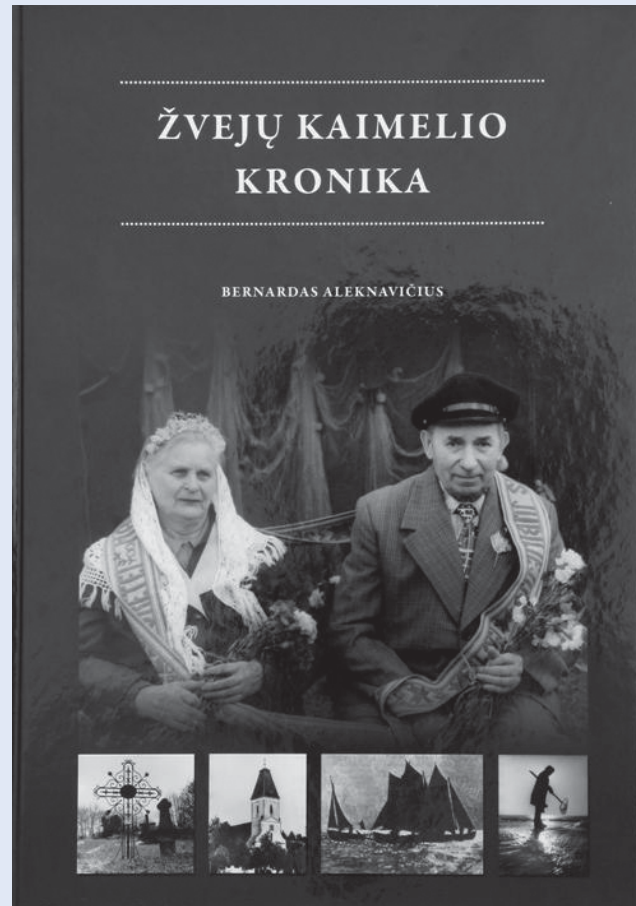
Matas Untulis buvo taurus ir nesavanaudis, didelis idealistas. Jis nekentė ponų, kas jie ir kokie jie bebūtų, kur begyventų. Nemėgo egoistų, savanaudžių, karjeristų.

Matas Untulis nuveikė didžius darbus, didžiai nuspėlnė lietuvių kultūrai. Ir todėl mums, ne tik kraštotyrininkams ir ne tik Vilniaus krašto žmonėms, jis yra nepamirštamai brangus.

Pirmą kartą publikacija paskelbta leidinyje „Kraštotyra“ (1966, p. 193–204)

NAUJOS KNYGOS

BERNARDAS ALEKNAVIČIUS, ŽVEJŲ KAIMELIO KRONIKA

Bernardas Aleknavičius. „Žvejų kaimelio kronika“.

Recenzavo prof. Česlovas Kudaba. Redaktorė Romualda Nikžentaitienė. Išleido Lietuvos jūrų muziejus. Spausdino Spaustuvė „Druka“. Klaipėda, 2010 metai. Apimtis – 200 puslapių.

Fotografijų apybraižoje „Žvejų kaimelio kronika“ – jau išnykusio Kukuliškių kaimelio ir čia gyvenusių žvejų istorijos. Fotoapybraižoje į Kukuliškius bandyta pažvelgti ne tik kraštotyrininko, bet ir etnografo akimis. Knyga „Žvejų kaimelio kronika“ spaudai parengta 1985 metais. Ją bandyta išleisti 1997 m. pabaigoje, vėliau – 2002 m. (Klaipėdos 750-ies metų jubiliejaus proga), tačiau skaitytoją leidinys pasiekė tik po ketvirčio amžiaus nuo jo parengimo spaudai. Knygą išleido Lietuvos jūrų muziejus.